

УДК 619: 611.33: 599.735

О.П. Мельник

к. вет. н.

Національний аграрний університет, м. Київ

Л.П. Карішева

ст. викладач

Полтавська державна аграрна академія

ДО ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАГАТОКАМЕРНОГО ШЛУНКУ ЖУЙНИХ ТВАРИН

На основі анатомічної топографії встановлено дійсний механізм проходження корму через шлунок так званого "жуйного типу", замість помилкової теорії: ротова порожнина → стравохід → рубець → сітка → стравохід → ротова порожнина → стравохід → книжка → сичуг необхідно трактувати: ротова порожнина → стравохід → сітка → рубець → сітка → стравохід → ротова порожнина → стравохід → книжка → сичуг.

Постановка проблеми

Морфологія – фундаментальна наука, яка має великий потенціал для виходу в практику, зокрема клінічну. Тому головна ціль сучасної морфології – це ревізія даних і постулатів, складаючих методологічну основу морфологічної науки, розробка морфологічних основ управління біологічними системами. Одним із фактично невивчених питань залишається питання функціонування трубчастих органів травлення, зокрема багатокамерного шлунку. На превеликий жаль, нині у літературних джерелах існує анатомічно невірне тлумачення проходження кормової грудки через шлунок "жуйного типу": ротова порожнина → стравохід → рубець → сітка → стравохід → ротова порожнина → стравохід → книжка → сичуг [2, 3].

Слід зазначити, що клінічна діагностика передбачає весь процес цілеспрямованого ветеринарного обстеження хворої тварини, узагальнення і тлумачення отриманих результатів і вміння оцінювати анатоμο-фізіологічні особливості організму в залежності від екологічних, технологічних та інших умов [4]. Таке вдале визначення клінічної діагностики підкреслює важливість порівняльно-анатомічних і морфофункціональних досліджень для клінічної морфології.

Мета роботи – провести огляд багатокамерних шлунків хребетних та встановити справжній механізм функціонування шлунку так званого "жуйного типу".

Об'єкти та методика досліджень

Матеріалом наших досліджень були багатокамерні шлунки різних представників хребетних та жуйних тварин.

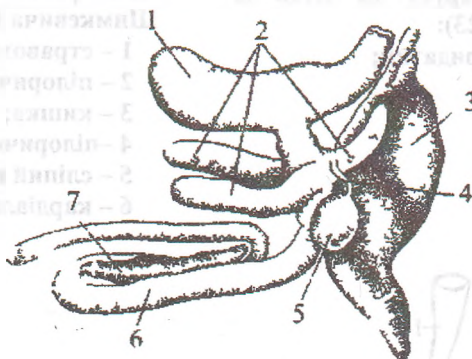
Результати досліджень

Шлунок хребетних тварин являє собою розширений відділ кишечнику, що зовнішньо чітко відмежований від стравоходу тільки у ссавців.

Фізіологічно шлунок характеризується як орган, у якому проходить перша фаза травлення в кислому середовищі. Стінка його вистелена слизовою оболонкою, що має спеціальні травні залози. Таким чином, в деяких рибоподібних та риб шлунка немає зовсім (круглороті, цільноголові, двоцихлі і деякі костисті риби, зокрема коропові). В інших риб, так само як і в наземних хребетних, є і зовнішньо більш-менш ясно помітний шлунок [5].

Зазвичай у риб шлунок однокамерний, проте існують риби і з багатокамерним шлунком. Додаткові камери шлунку у риб мають назву пілоричних придатків.

Пілоричні придатки – *appendix pylorica* – сліпі вирости, що сильно варіюють у різних видів риб по числу і формі (рис. 1–5). Пілоричні придатки розташовуються на початку кишечника, безпосередньо під шлунком. Пілоричні придатки, ймовірно служать для збільшення всмоктувальної поверхні кишечника і, можливо, для виділення ферментів.

Рис. 1. Частина травного тракту окуня: 1 – шлунок; 2 – пілоричні придатки; 3 – печінка; 4 – жовчна протока; 5 – жовчний міхур; 6 – кишечник; 7 – селезінка (за Гуртовим М.М. та ін., 1976)

У амфібій шлунок без чітких меж переходить у кишечник. А у рептилій він має товсті м'язові стінки і чітко виділяється. У обох зазначених класів багатокамерні шлунки не спостерігаються.

У птахів, як відомо, шлунок складається з двох камер – залозистого та м'язового шлунків. Залозистий шлунок виконує функції хімічної обробки їжі, а задній – м'язовий шлунок – забезпечує механічну обробку їжі. Задній кінець м'язового шлунку відділяється від кишечника сфінктером, що перешкоджає проникненню у дванадцятипалу кишку уламків кісток і інших твердих або гострих частин їжі. У рибоїдних видів птахів (чаплі, баклани, поганки, пінгвіни) у задньому кінці м'язового шлунку є ще третій відділ так званий пілоричний мішок; функція його – продовження перебування у шлунку їжі для кращої її обробки. Залозистий шлунок більше всього розвинутий у птахів, що відразу ковтають велику кількість їжі (у рибоїдних і хижих).

Рис. 2. Фрагмент кишечника зіркогляда (за Карусу та Отто із Шимкевича В., 1923):

- 1 – пілоричні придатки;
- 2 – кишка;
- 3 – стравохід

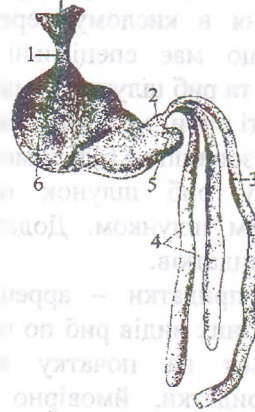

Рис. 3. Фрагмент кишечника дзьоборила (за Гіртлем із Шимкевича В., 1923):

- 1 – стравохід;
- 2 – пілорична частина шлунку;
- 3 – кишка;
- 4 – пілоричні придатки;
- 5 – сліпий виступ шлунку;
- 6 – кардіальна частина шлунку

Рис. 4. Фрагмент кишечника риби з родини оселедцевих (за Гіртлем із Шимкевича В., 1923):

- 1 – стравохід;
- 2 – шлунок;
- 3 – пілорус;
- 4 – пілоричні придатки

Рис. 5. Фрагмент кишечника морської собачки (за Карусу та Отто із Шимкевича В., 1923):

- 1 – стравохід;
- 2 – пілоричні придатки;
- 3 – кишка

Секрет травних залоз у птахів діє досить енергійно: у марабу і багатьох хижаків він повністю або у значній мірі розчиняє кістки, а у бакланів, чапель і качок – рибну луску. Але у сов і сорокопутів кістки взагалі не перетравлюються. У всіх видів птахів не перетравлюється хітин, кератин і клітковина (остання, можливо, у куриних, качиних та голубиних частково засвоюється внаслідок діяльності кишкових бактерій).

М'язовий шлунок у деяких птахів відрізняється сильним розвитком мускулатури, що утворює до того ж сухожилні диски. Стінки шлунку працюють в цьому випадку як жорна і перетирають тверду і грубу їжу. Так побудований м'язовий шлунок у зерноїдних птахів і тих, що живляться твердими членистоногими та моллюсками (курині, гусеподібні, страуси, журавлі, багато голубиних та горобиних). У інших птахів мускулатура у м'язовому шлунку розвинута слабо, і у ньому продовжується головним чином хімічна обробка їжі ферментами, що стікають із залозистого шлунку. Так побудований м'язовий шлунок у м'ясоїдних та рибоїдних птахів.

У багатьох видів птахів трубчасті залози м'язового шлунку виділяють секрет, що утворює потім тверду кератинову оболонку, яка періодично змінюється, так звану кутикулу. Це також апарат для перетирання їжі. Крім того, у багатьох видів птахів механічна дія м'язового шлунку на їжу підсилюється ще й тим, що вони ковтають пісок, камінці або тверде насіння рослин.

Для багатьох представників класу ссавців властива наявність багатокамерного шлунку. Так, у рослиноїдних сумчастих шлунок хоча і не є багатокамерним, але за своєю будовою нагадує товсту кишку з теніями і кишнями, які, очевидно, можна розглядати як камери. Серед неповнозубих багатокамерний шлунок властивий лінивцям. У панголінів або ящерів шлунок простий, але пілорична зона вистелена зроговілим епітелієм, що несе функцію подрібнення їжі замість відсутніх зубів. Серед гризунів у представників родини аплодонтієвих кардіальна частина шлунку витягнута у рогоподібний за формою відросток і утворює таким чином додаткову камеру. У китоподібних шлунок багатокамерний. У зубатих китів він складається з п'яти, а у вусатих – з трьох камер. У сиренових шлунок – складний, з різкою перетяжкою між кардіальною і пілоричною частинами, сліпим залозистим виростом у кардіальному відділі та двома сліпими мішками у пілоричному. Серед нежуйних парнокопитних трьохкамерний шлунок характерний для бегемотів [6 – 8].

Найбільш складним і невивченим у морфо-функціональному відношенні є багатокамерний шлунок жуйних тварин, так званий шлунок “жуйного типу”.

Загальноприйнятою є думка, що під час прийому їжі у жуйних парнокопитних їжа спочатку потрапляє у рубець, потім у сітку, з якої відригується у ротову порожнину, де пережовується, і знову ковтається і вже потрапляє у книжку, а далі у сичуг (рис. 6).

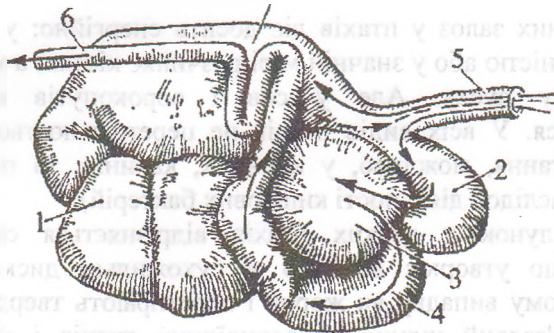

Рис. 6. Схема проходження кормової грудки через багатокамерний шлунок: 1 – рубець; 2 – сітка; 3 – книжка; 4 – сичуг; 5 – стравохід; 6 – дванадцятипала кишка (за Смірновим А. М. та ін., 1981 р.)

Наші дослідження шлунків представників жуйних тварин (жирафових, цільно- і порожнисторогих) показують, що це уявлення не відповідає дійсності. Стравохід впадає у шлунок через присінок рубця, який Д.М. Автократов (1927) виділяє як п'яту камеру багатокамерного шлунку. Сітка є продовженням уперед і вниз присінка рубця. Отже, стравохід і присінок рубця розташовуються на межі рубця і сітки. Виходячи із зазначеного, ми вважаємо, що під час прийому їжі кормовий ком із стравоходу потрапляє у сітку, яка до того ж є продовженням присінка рубця. Сітка значно менших розмірів, ніж рубець, тому швидко наповнюється і їжа з неї через досить великий рубцево-сітковий отвір вивалюється у рубець. Рідка фракція їжі при цьому залишається у сітці, з якої через щілиноподібний сітково-книжковий отвір надходить у книжку і далі – у сичуг.

Їжа, що вивалилася у рубець, проходить одночасну механічну і мікробіологічну обробку. Завдяки мікробіологічним процесам у рубці відбувається бродіння корму, що супроводжується виділенням газів. В цей же час за рахунок перистальтичних рухів рубця відбувається тертя корму об стінки рубця. Стінки рубця вкриті сосочками, в яких є м'язові волокна, а це свідчить про те, що кожен окремий сосочок здатний до здійснення власних рухів. Таким чином, можна припустити, що завдяки рухам кожного окремого сосочка і загальних перистальтичних рухів самого рубця з грубої рослинної їжі здирається епідерміс з кутикулою, що зовні її вкривають, а це у свою чергу сприяє кращій дії ферментів, які утворюються під час бродіння. Отже, сосочки рубця виконують свого роду функцію терпуга. Далі, як тільки жуйна тварина перестає споживати корм, вона відразу ж рефлекторно починає його відригувати і пережовувати. Процес відригування збродженого корму, на нашу думку, відбувається таким чином: під тиском газів і знову ж таки перистальтичних рухів рубця зброджений грубий корм повертається у сітку. У сітку стікає і рідка фракція корму, що утворилася внаслідок бродильних процесів. У сітці за рахунок її перистальтичних рухів, очевидно, одночасно відбувається два процеси: перший – губами стравохідного жолобу, що мають м'язову основу із складним розміщенням м'язових волокон, захоплюються

порції грубого зброженого корму і завдяки антиперистальтичним рухам відбувається відригування корму у ротову порожнину; другий – за рахунок перистальтики самої сітки рідка фракція корму через щілиноподібний сітково-книжковий отвір відправляється у книжку. Після відригування, пережовування і повторного ковтання корм, завдяки тому, що губи стравохідного жолобу змикаються і утворюють канал, попадає у книжку, де відбувається більш тонка механічна обробка їжі, а звідти він надходить у сичуг, де вже йде його хімічна обробка.

Загальновідомо, що стравохідний жолоб сітки добре розвинутий у телят, у дорослих тварин губи цього жолобу атрофуються. Ми не можемо погодитися з думкою, що з віком відбувається атрофія губ стравохідного жолоба. Ми вважаємо, що з віком іде уповільнення і врешті-решт повне припинення розвитку губ стравохідного жолобу відносно інших структур, що його оточують. На нашу думку, цей процес подібний до того, що відбувається з кістками посткраніального скелету, коли у одних кісток закриваються зони росту, а інші кістки продовжують рости.

Отже, на відміну від існуючої загальноприйнятої схеми проходження корму через шлунок так званого “жуйного типу”: ротова порожнина → стравохід → рубець → сітка → стравохід → ротова порожнина → стравохід → книжка → сичуг – ми вважаємо морфологічно обґрунтованим запропонувати анатомічно і функціонально вірний механізм (рис. 7): ротова порожнина → стравохід → сітка → рубець → сітка → стравохід → ротова порожнина → стравохід → книжка → сичуг.

Рис. 7. Уточнена схема проходження кормової грудки через багатокамерний шлунок: 1 – стравохід; 2 – сітка; 3 – рубець; 4 – книжка; 5 – сичуг; 6 – дванадцятипала кишка (Мельник О.П., Каришева Л.П.)

Крім висловлених нами морфофункціональних доказів, є ще й клінічні – це травматичний ретикуло-перикардит. Металеві предмети (навіть з нашого власного досвіду) зустрічаються у сітці і практично ніколи у рубці, не кажучи вже про інші камери. У рубці можуть бути виявлені дуже маленького розміру металеві предмети на зразок шматочків дротиків, всі інші завжди – у сітці.

На нашу думку, це пояснюється різницею питомої маси спожитого корму і, випадково потрапившого з ним, металу (цвяхи, металеві гроші, годинники тощо), а також гравітаційним полем Землі.

Перспективи подальших досліджень з метою їх підтвердження полягають у проведенні експериментів на живих тваринах із залученням спеціалістів різних напрямків (анатомів, фізіологів і клініцистів).

Висновки

1. Під час прийому їжі кормовий ком із стравоходу потрапляє у сітку, а не у рубець. З сітки, яка значно менших розмірів, ніж рубець, і швидко наповнюється їжа через рубцево-сітковий отвір вивалюється у рубець. Рідка фракція їжі при цьому залишається у сітці, з якої через щілиноподібний сітково-книжковий отвір надходить у книжку і далі – у сичуг.

2. У рубці їжа проходить одночасну механічну і мікробіологічну обробку. Кожен окремих сосочок рубця здатний до здійснення власних рухів, що сприяє разом із перистальтичними рухами рубця здиранню з грубої рослинної їжі епідермісу з кутикулою, що зовні її вкривають, а це у свою чергу сприяє кращій дії ферментів, які утворюються під час бродіння.

3. Під тиском газів і знову ж таки перистальтичних рухів рубця зброджений грубий корм повертається у сітку. У сітку стікає і рідка фракція корму, що утворилася внаслідок бродильних процесів. У сітці за рахунок її перистальтичних рухів одночасно відбувається два процеси: відригування корму у ротову порожнину для пережовування і перенесення рідкої фракції корму через щілиноподібний сітково-книжковий отвір у книжку.

4. З віком не відбувається атрофія губ стравохідного жолобу, а іде уповільнення і врешті-решт повне припинення розвитку губ стравохідного жолобу відносно інших структур, що його оточують.

5. Проведено уточнення проходження корму через шлунок так званого “жуйного типу”: ротова порожнина → стравохід → сітка → рубець → сітка → стравохід → ротова порожнина → стравохід → книжка → сичуг.

Література

1. *Автократов Д.М.* Курс анатомии сельскохозяйственных животных. – М., Л.: Гос. Изд., 1927. – Ч. 2. – 626 с.
2. *Анатомія свійських тварин / С.К. Рудик, Б.В. Криштофорова, Ю.О. Павловський та ін.* – К.: Аграрна освіта, 2001. – 575 с.
3. *Глаголев П.А., Ипполитова В.И.* Анатомия сельскохозяйственных животных с основами гистологии и эмбриологии. – М.: Гос. Изд. с-х. лит., 1956. – 472 с.
4. *Клиническая диагностика внутренних незаразных болезней сельскохозяйственных животных / А.М. Смирнов, П.Я. Конопелько, В.С. Постников и др.* –Л.: Колос. Ленингр. отд. –1981. – 447 с.
5. *Мельник О.П., Костюк В.В., Шевченко П.Г.* Анатомія риб. – К.: Центр уч. лит., 2007. – 620 с.
6. *Соколов В. Е.* Систематика млекопитающих. – М.: ВШ, 1973. – Т. 1. – 430 с.

Вісник
ДАЕУ

Порівняльна морфологія

№ 1 (21)
т. 2
2008

-
7. Соколов В. Е. Систематика млекопитающих. – М: ВШ, 1977. – Т. 2. – 494 с.
  8. Соколов В. Е. Систематика млекопитающих. – М: ВШ, 1977. – Т. 3. – 528 с.
-